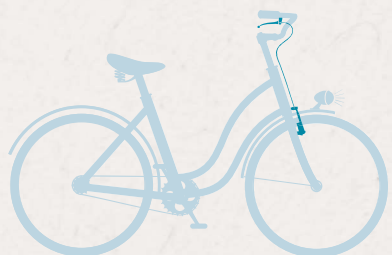

3.6

Překážky lidské psychiky a komunikace

Proč váháme s ochranou klimatu, i když jsme tolikrát slyšeli vědce, že na ní závisí naše budoucnost na této planetě? Změna klimatu se totiž charakteru obvyklých problémů, které řešíme v našem životě, velmi výrazně vymyká. Těmto psychologickým specifikům změny klimatu je důležité porozumět, pokud nechceme marnit svůj čas přístupy, které lidi sice aktivizují ke zvládnání běžných životních potíží, avšak k řešení této globální hrozby nevedou.

V této kapitole přiblížíme hlavní zjištění ze současných převážně psychologických a komunikačních výzkumů. Ukážeme čtyři typy překážek, které musí zprávy o změně klimatu v lidském myšlení a prožívání překonat, aby nevedly jen k prohlubování lhostejnosti, frustrace a popření. **Modře** nabízíme inspiraci, jak se v komunikaci a vzdělávání těmto překážkám vyhnout, abychom cílové skupiny podpořili v aktivním řešení problému. Zde uvedené překážky a inspirace také stojí v pozadí hlavních principů „dobrého“ klimatického vzdělávání shrnutých v kapitole 1.1.

Příliš vzdálený a pomalý problém?

Aktivitu v nás vyvolávají především takové hrozby, které právě probíhají nebo jsou velmi pravděpodobné – čím jsou časově a geograficky bližší, tím je naše odezva silnější. Pohotově také reagujeme na hrozby viditelné, náhlé a dramatické, které jsou snadno pochopitelné, ohrožují nás osobně a zároveň mají jasně identifikovaného viníka (původce).^{5, 17, 154, 177, 180, 196} Stačí si představit, jak okamžitou reakci v nás vyvolá například auto řítící se závratnou rychlostí přes dopravní přechod u místní školy nebo plamen přeskakující v kuchyni ze sporáku na závěs.

Změna klimatu je bohužel dokonalým opakem těchto mobilizujících problémů.¹⁴⁶ Vyvíjí se dlouhodobě a pomalu. Její blízkost, dokonce i existenci, dlouhou dobu někteří lidé zpochybňovali. Nejde si na ni „sáhnout“, je mimořádně komplexní, a tedy složitá na pochopení. Nemá jednoho původce – tušíme, že v tom jedeme tak trochu všichni.

Co z toho vyplývá pro komunikaci a vzdělávání: Ukazujme, že změna klimatu se týká každého z nás – odehrává se velmi blízko, přímo TADY a TEĎ. Složitý problém zjednodušujeme, neviditelné procesy názorně zviditelňujeme. Při popisu problému neutopme cílovou skupinu v informacích a pomozme jí vytvořit si relevantní obrázek tím, že jí nabídneme odpovědi na klíčové otázky, například: Jaké dopady změny klimatu v České republice jsme dosud pocítili? Jaké jsou prognózy do budoucna? Jakými způsoby Česká republika nejvíce přispívá k destabilizaci klimatu?

Příliš složitý a ohrožující problém?

Když praskne žárovka nad stolem, řešení problému je nasnadě a případné negativní pocity nás k němu snadno dovedou – prostě vyměnit žárovku. Bohužel to tak neplatí pro všechny problémy. Jak ukazuje běžná zkušenost i dostupné výzkumy, čím větší hrozbě čelíme a čím hůře je pro nás řešitelná, tím nepříjemnější bývají i naše negativní emoce a tím spíše je potlačujeme, abychom se vyhnuli pocitům ohrožení.^{120, 188, 220}

Změna klimatu patří mezi takové obrovské a obtížně řešitelné problémy. Její důsledky pro lidstvo mohou být devastující. Názory, jak ji vyřešit, se ale liší. Co víc, ačkoli se sami podílíme na produkci skleníkových plynů, celkové zastavení této produkce zdaleka přesahuje naše individuální možnosti. To pochopitelně vyvolává frustraci, strach, úzkost, depresi, žal, pocity viny, vztek, zmatenost, bezmoc – někdy velmi silné až ochromující pocity ohrožení.^{68, 145, 216, 218}

V psychologii existuje několik teorií a konceptů, které popisují, jak se lidé chrání před ohrožujícími myšlenkami a pocity – například obrannými mechanismy, kognitivní disonancí, konfirmačním zkreslením.^{11, 38, 63, 104} Shodují se, že pokud nevíme, jak problém sami efektivně vyřešit, nebo nemáme jeho řešení „pod kontrolou“ (narozdíl od prasklé žárovky), aktivují se v nás procesy, které utlumí negativní pocity a zároveň ochotu se hrozbou reálně zabývat.^{8, 67, 74, 120, 134, 172} Jejich projevy spojené se změnou klimatu vidíme dnes a denně, a to nejenom ve veřejné debatě: ignorování a odmítání dostupných informací či jejich upravování, aby lépe zapadly do reality, které chceme věřit, zlehčování vážnosti problému, útočení na nositele nepříjemných zpráv. Někdy je pro psychiku snazší změnit, co si o problému myslíme, než nastartovat jednání, abychom problém vyřešili.

Co z toho vyplývá pro komunikaci a vzdělávání: Pro lidskou psychiku je změna klimatu ohrožující víc než dost, bez ohledu na to, jak ji prezentujeme. Je kontraproduktivní jí na děsivosti přidávat. Stejně tak ale není cílem lakovat ji na růžovo. Abychom lidi motivovali k řešení, dopady změny klimatu je podstatné prezentovat věcně a fundovaně – například jako lékaři, když vám citlivě říká závažnou diagnózu. Kvalitní vědecké zdroje posilují přesvědčivost.

3.6

Překážky lidské psychiky a komunikace

Příliš polarizující problém?

Když nám na předchozí stránce praskla žárovka, každý stejně rozuměl tomu, co se děje a jak problém vyřešit. Debata o řešení změny klimatu je mnohem komplikovanější také proto, že lidé se zde v názorech rozcházejí podle svých životních hodnot, politických přesvědčení a dalších postojů.^{83, 101, 103}

Mnoho lidí jen obtížně přistupuje na ochranu klimatu, protože by se dostali do rozporu s některými svými hodnotami (zábava, pohodlí, bohatství...), politickými přesvědčeními (preferance fosilní energetiky, odpor proti státním regulacím či dotacím...) nebo životnímu stylu a zvykům (cestování letadlem, masitá strava...).

To vše má hluboký společenský rozměr. Vždy někam patříme, s někým se identifikujeme, žijeme v určité „bublině“ či „kmeni“, ať už jde o rodinu, kamarády, nebo virtuální skupinu na internetu. Je velmi těžké najednou začít s ochranou klimatu, pokud to není v souladu s hodnotami našeho kmene. Myšlení podvědomě chrání naši identitu a většinou nás ani nenapadne dělat něco, co by nás mohlo odcizit skupině, jež je pro náš život důležitá.^{99, 100, 102, 103, 107}

V některých zemích je změna klimatu obzvláště polarizujícím společenským tématem. Nejvíce patrné je to v USA: demokraté zpravidla ochranu klimatu vítají, republikáni ji často odmítají.^{76, 83, 88, 129} Vyhrocená situace skoro připomíná kulturní válku, kdy věcná rovina problému ustupuje do pozadí, debatu ovládají emoce a veřejnost zaujímá názory a priori podle příslušnosti k ideologickým táborem.

Ačkoli ve státech EU není polarizace tak extrémní,⁸⁸ kulturní válka stále hrozí jako nejhorší scénář, kterého bychom se měli maximálně snažit vyvarovat. Pro řešení klimatické krize se nejspíše neobejdeme bez rozsáhlé transformace ekonomiky a společnosti, možná největší od počátku průmyslové epochy. V atmosféře kulturních válek, bez rozsáhlého společenského konsensu, by taková proměna byla nepředstavitelná.

Co z toho vyplývá pro komunikaci a vzdělávání: Obracejme se s ochranou klimatu na celou společnost, na všechny žáky. Jednotlivé cílové a názorové skupiny oslovujeme s ohledem na jejich hodnoty a přesvědčení. Nepolarizujeme, radši vytvářejme pestré koalice. Vyhledávejme ambasadorů ochrany klimatu, kteří budou důvěryhodní pro různé skupiny.

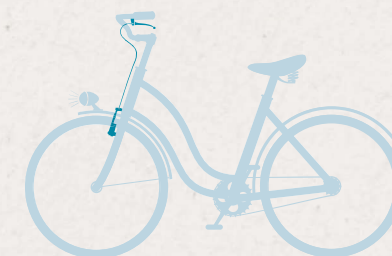
Příliš rozptýlená odpovědnost?

Když dostaneme horečku, jdeme si lehnout, aby nám bylo lépe. Odpovědnost za řešení je zcela v našich rukou. Jenže když stoupá průměrná teplota na Zemi, je to výzva pro několik miliard lidí. Změna klimatu je problém globální správy Země, k níž nám zatím chybí potřebné dohody a mechanismy. A bez ohledu na to, jak velká je naše osobní uhlíková stopa, jak moc se snažíme, angažujeme a co vše pro ochranu klimatu vykonáme, změna klimatu dopadne na všechny.

Říká se tomu rozptýlená odpovědnost nebo také sociální dilema.^{22, 133, 156, 163} Popisuje situace, kdy dosáhnout společného cíle vyžaduje osobní oběť nebo investici, ze které budou mít prospěch všichni, ale chybí záruka, že přispějí i ostatní. Je lákavé ušetřit peníze a úsilí a přenést na druhé odpovědnost, aby investovali více – jakkoli tím riskujeme, že se pak cíle nepodaří dosáhnout. Pro většinu lidí je silně demotivující něco dělat pro dobro celku, když se zdá, že ostatní se jen tak vezou. Morální „dobrý pocit“, že udělali, co bylo správné, je pro ně chabou odměnou, když dopady změny klimatu stejně postihnou všechny.

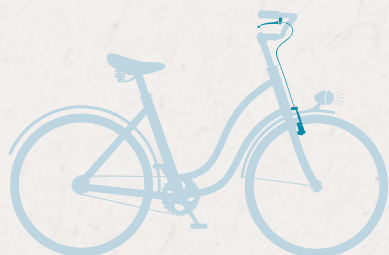
Co z toho vyplývá pro komunikaci a vzdělávání: Motivaci ke změně klimatu podporují příklady dobré praxe zviditelňující, jak mnoho už je těch, kdo se poctivě snaží, a kolik emisí skleníkových plynů dokážou nevyprodukovat – ať už jde o země, města, školy, nebo jednotlivce.

Bohužel pro mnoho lidí nestačí samotný morální apel, aby kvůli ochraně planety přestali dělat to, co je baví nebo dokonce živí. Většina společnosti potřebuje také jiné druhy motivace, které je odmění za jejich chování tady a teď. Znamená to prezentovat i takové přínosy, které lidi povzbudí k akci bez ohledu na to, zda klima chrání také ostatní. Důležité je hledat motivace šité na míru různým cílovým skupinám: mladé lidi mohou k cestám po zemi místo letadlem lákat nevšední zážitky, omezení vjezdu aut do centra přinese klidnější a příjemnější bydlení a procházky v historickém jádru, konec těžby a zpracování uhlí sníží znečištění ovzduší zdravotně poškozující místní obyvatele...

3.7

Ekonomické kořeny ekologické krize

Mezi největší bariéry pro snížení emisí skleníkových plynů patří také povaha současného ekonomického systému. V krátkosti zde přiblížíme alespoň pár jeho typických rysů, které velmi ztěžují dosažení klimatické neutrality a jakýchkoli scénářů udržitelné budoucnosti.

Jevonsův paradox a obrácený efekt energetických úspor

Už v roce 1865 britský ekonom William Stanley Jevons popsal, že nově úspornější technologie nevedou k očekávanému snížení spotřeby fosilních zdrojů, ale stimulují další poptávku.^{16, 96} To se děje do dnešních dnů. Například úspornější auta vedou mnohé řidiče k tomu, že najezdí více kilometrů. Velké zvýšení energetické účinnosti domácích spotřebičů nakonec vede k tomu, že jich máme výrazně více a přibývají zařízení stále nového typu. A když někdo uspoří dost nebo se stane bohatším, často peníze utratí tak, že si pořídí větší auto či dům s vyššími energetickými nároky, vyhřívání bazén, saunu nebo častěji odletí na exotickou dovolenou. Síla obráceného efektu energetických úspor prostupuje celou ekonomiku a často se podceňuje.^{14, 179}

Přehlížení skutečných nákladů

Další vlastností naší ekonomiky je to, že nezapočítává (nebo započítává nedostatečně) skutečné náklady a dopady. Když vytěžíte uhlí a prodáte ho uhelné elektrárně, platíte za těžbu, malé poplatky odvedete státu a inkasujete velké zisky z prodeje. Ačkoliv si v ČR těžební společnosti vytváří fondy na rekultivaci krajiny, další náklady na ztrátu biodiverzity, poškozené zdraví obyvatel v okolí lomů i elektráren a dlouhodobé dopady na klimatickou stabilitu se ignorují a přenáší na celou společnost a budoucí generace. Tento princip se zdaleka netýká jen těžby uhlí, ale je ve větší či menší míře v pozadí mnoha ekonomických činností. Teprve postupně hledáme způsoby, jak některé „skryté“ náklady započítat a nejškodlivějším dopadům se vyhnout pomocí regulací, ekologických daní či obchodování s emisními povolenkami.

Problém nekonečného ekonomického růstu

Podle některých ekonomů je jedním z hlavních kořenů současného ohrožení ekosystémů naší planety a stability klimatu ekonomický systém založený na nekonečném růstu. Víra v ekonomický růst je v naší společnosti hluboce zakořeněna a jako svůj cíl ho sleduje prakticky celý svět.^{80, 165} Ve skutečnosti jde o poměrně nedávný koncept, není těžké ukázat s ním spjatá rizika a objevují se první země, jež si za cíl místo růstu HDP kladou štěstí svých občanů.^{12, 56}

Vezměme si to čistě matematicky. Za zdravý ekonomický růst se často považuje hodnota mezi 2 a 3 % HDP ročně. Problém je v tom, že jde o exponenciální funkci a každý další rok se procenta počítají nejenom z původní velikosti ekonomiky, ale také z toho, o co již ekonomika narostla. Při růstu 3 % ročně se velikost světové ekonomiky zdvojnásobí za 24 let. Představte si veškerý tlak současné ekonomiky na planetární zdroje a ekosystémy – už v roce 2044 bychom ji měly dvojnásobnou. Jenže tím to teprve začíná. Při stejném růstu 3 % bude světová ekonomika v roce 2068 větší čtyřikrát a do konce století zhruba desetkrát.

Co říkají reálná data?

Celosvětový hrubý domácí produkt (HDP) a globální materiální stopa (celkové množství všeho materiálu, který lidé vytěží a spotřebují) neudržetelně rostou ruku v ruce.^{80, 81} Do koronavirové krize rostly jak světová spotřeba energie⁹³, tak emise CO₂.¹⁶⁷ Na úrovni EU celková spotřeba energie sice od roku 2006 pomalu klesá, avšak méně, než byly dřívější projekce a cíle, a to navzdory rozsáhlým snahám o energetické úspory.⁵⁷ Navíc za poklesem spotřeby energie a snížením emisí v některých ekonomicky úspěšných zemích stojí z velké části přenesení výroby (a tedy i spotřeby energie a emisí) do zemí s levnější pracovní silou (především do Číny).¹⁵⁷

Co z toho všeho vyplývá? Rozhodně potřebujeme nové účinnější a zelenější technologie a energetické úspory, ale to ke snížení produkce skleníkových plynů nebude stačit. Reálně hrozí, že nová energie z obnovitelných zdrojů jen pokryje energetické nároky rostoucí ekonomiky a přitom spotřeba fosilních paliv, především ropy a zemního plynu, zůstane na stejné úrovni.¹⁵⁸ Potřebné snížení emisí skleníkových plynů bude vyžadovat další opatření, a to celkový limit na spotřebu fosilních paliv.^{14, 16, 159} a pravděpodobně také cílené zastavení dalšího růstu v zemích s vysokou spotřebou.^{81, 157}

Užitečnou strategií bude naučit se vědomě chtít méně věcí, jež životnímu prostředí škodí. Zde je nepochybně prostor pro vzdělávání. Více o myšlení, hodnotách, přibězích a ekonomice pro 21. století v kapitolách 3.4, 3.9, 3.12 a 3.13.